

Лаврик О. А., аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ ЛЮДИНИ ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ЮРИДИЧНЕ ПРАВО, ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання свободи віросповідання як суб'єктивного юридичного права, акцентовано увагу на правовому механізмі його відображення в законодавстві України.

Ключові слова: свобода віросповідання; юридичне право; права; свободи.

Рассмотрены вопросы свободы вероисповедания как субъективного юридического права; акцентируется внимание на правовом механизме его отображения в законодательстве Украины.

Ключевые слова: свобода вероисповедования; юридическое право; права; свободы.

The article is dedicated to questions of freedom of creed as subjective legal right. The author paid attention to the legal mechanism of its display in the legal system of Ukraine.

Keywords: freedom of creed; legal right; law; freedom.

Істинна сутність людини визначається не окремими її рисами та випадковими вчинками, а переважаючими ціннісними інтересами. Життя суспільства значною мірою залежить від того, які переконання й ідеали сповідує освічена його частина, що вона вважає найвищою цінністю на шкалі ціннісної ієрархії.

Свобода віровизнання та свобода віросповідання людини як загальносоціальні (природні) явища належать до основних прав людини, а саме особистісних. Основні права людини – це певні можливості, необхідні для існування й розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей. Терміни “права” і “свободи” людини практично вживаються як синоніми. Якщо зміст поняття “права людини” розкривається через філософську категорію “можливість”, то така його інтерпретація охоплює й свободи людини.

Право як спеціально-соціальне (юридичне) явище не може регулювати вибір віри, так само, як і вибір переконань, думок, що в сукупності формують світогляд людини. Правовому регулюван-

ню підлягає лише свобода віросповідання. Віросповідання (у правовому аспекті) – це зовнішній вияв, зокрема, сповідання віри, як релігійної, так і нерелігійної. Відповідно, не можливо погодитися з тим, що віросповідання – це лише належність людини до певної релігії, церкви, того чи іншого релігійного напрямку. Сам факт належності людини до певної релігії, церкви не розкриває повністю суть категорії віросповідання.

Свобода віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини – це можливість людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх вчинення, за допомогою чого об'єктивується її віровизнання.

У різних документах та юридичних актах – як міжнародних, так і національних – використовують неоднакові вербальні позначення (назви) свободи віросповідання людини. Зокрема, вживаються такі термінологічні вирази, як-от: право на свободу думки, совісті і релігії; право на свободу думки, совісті, релігії і переконань; свобода думки, совісті і віросповідання; свобода світогляду та віросповідання; свобода совісті; свобода віросповідання; свобода совісті і свобода віросповідання; свобода совісті, релігії й інших переконань; свобода ідеології, віросповідання та відправлення культів; свобода віри.

З огляду на це, необхідно з'ясувати поняття та співвідношення вказаних прав (свобод) людини. Право як спеціально-соціальне явище (юридичне право) не повинно закріплювати свободу думки, переконань, совісті, віри, світогляду, оскільки вони відображають внутрішню, психічну сферу життєдіяльності особистості, в яку ні держава, ні інші соціальні утворення чи окремі особи втручатися не можуть з огляду на її природу.

Результатом використання поняття світогляду є те, що свобода світогляду людини – це її можливість вільно самовизначатися у світі, знаходити життєве призначення у ньому, виражати власне ставлення до різних явищ дійсності. Юридичне право може регулювати лише зовнішні вияви свободи світогляду людини, тобто її зовнішнє самовизначення у світі, об'єктивоване ставлення до навколишніх явищ. Зовнішні вияви світогляду людини можуть стосуватися різних сфер суспільного життя (політичної, моральної, релігійної, економічної та інших) й, відповідно, будь-якого права людини.

Ключовим для розкриття змісту свободи совісті є поняття “совість”. За визначенням В. І. Даля, “совість – це моральне почуття людини, внутрішнє усвідомлення добра і зла, тайник душі, в якому відкликається схвалення чи засудження кожного вчинку” [1, с. 256]. Як уже зазначалося, юридичне право не може регулювати питання совісті людини. Зовнішнє ж вираження останньої

теж може охоплювати всі сфери людської життєдіяльності, а так само стосуватися будь-яких прав людини. Проаналізувавши наукову літературу, можна дійти висновку, що до змісту свободи совісті не входить поняття совість. Так, свободу совісті розглядають у вузькому та широкому значеннях. У вузькому розумінні ця свобода пов'язується зі ставленням людини до релігійного й атеїстичного світоглядів. Наприклад, В. Н. Савельєв зазначає, що свобода совісті – це забезпечення в суспільстві таких демократичних прав і свобод, які реально гарантують особі вільний вибір між релігійним і атеїстичним світоглядом та можливість виявити свої переконання в суспільстві [2, с. 97]. Подібні погляди висловлювали й інші автори. Так, А. С. Ловінюков зазначає, що свобода віросповідання і свобода атеїзму сформували свободу совісті у її сучасному розумінні [3, с. 11]. Ю. А. Розенбаум у запропонованому проекті Закону СРСР “Про свободу совісті” також пов'язує це право людини з вибором релігійних чи атеїстичних переконань. Ф. М. Рудинський і М. А. Шапіро, аналізуючи зміст свободи думки, совісті і релігії (саме таке формулювання використовується в міжнародно-правових актах ООН), зазначили, що “свобода совісті – це можливість безперешкодного вибору світогляду у сфері духовного життя, вираження релігійних і атеїстичних поглядів, а свобода релігії включає вчинення релігійних обрядів, богослужінь, свободу церкви” [4, с. 14].

Отже, свобода віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини – це невіддільне, невід'ємне право людини; можливість сповідувати певну віру, дотримуватись обрядів, пов'язаних з нею, проповідувати або не дотримуватися жодних релігійних поглядів.

Кожна демократична держава прагне втілити в національному законодавстві загальнолюдські цінності, надбання, що закріплені в міжнародних актах з прав людини, в актах окремих держав чи інших джерелах. Відповідно до цього, й Україна, ставши на шлях формування правової держави, радикально активізувала процес визнання прав людини й ефективізації юридичних засобів їх реалізації, охорони та захисту. Одним із таких – загальносоціальних за генезисом й існуванням – прав людини є її свобода віросповідання.

У системі законодавства України з питань прав людини і громадянина важливе місце посідають закони про свободу віросповідання та релігійні організації. Правову основу діяльності релігійних організацій становлять Конституція України [5], яка проголошує, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), та Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р. [6]. У низці інших нормативно-

правових актів визначені юридичні засоби реалізації, охорони і захисту свободи вибору світогляду та віросповідання, а також окремих її елементів (можливостей), зокрема таких, як право на світську та релігійну освіту, право на альтернативну (невійськову) службу [7; 8]. Крім того, згідно зі ст. 9 Конституції України, частиною національного законодавства України є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і в яких, зокрема, також закріплено право на свободу світогляду та віросповідання. До них належать, насамперед, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 18) та Конвенція про захист прав людини і основних свобод (ст. 9).

Законодавство України про свободу віросповідання та релігійні організації базується на таких міжгалузевих принципах:

1. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії (ст. 24 Конституції України, ст. 4 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”).

Згідно з цим принципом, громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях суспільного життя незалежно від їх ставлення до релігії. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками релігійних або інших переконань. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується. У деяких історичних національних документах указаний принцип також проголошується. Наприклад, у Конституції Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р. закріплено, що “громадяни в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра... не дають ніяких привілеїв в них” (п. 12). Цей принцип проголошено і в нормативно-правових актах багатьох держав. У документах Католицької Церкви також прослідковується принцип рівноправності громадян незалежно від їх ставлення до релігії. Так, зокрема, зазначено: “... треба, щоб цивільна влада подбала, аби рівноправність громадян ніколи, ні відкрито, ні потаємно не була порушена з релігійних причин...” [9, с. 100]; “Церква відкидає всяку дискримінацію людей або переслідування, заподіювані через походження чи колір шкіри, стан чи релігію, як чужі Христовому духові” [10, с. 110].

Юридичною гарантією охорони вказаного принципу є передбачена в законодавстві України кримінальна відповідальність за “умисні дії, спрямовані на розпалювання... релігійної ворожнечі та ненависті... образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками... релігійних та інших переконань...” (ч. 1 ст. 161 Кримінального кодексу (КК) України). Крім того, кваліфі-

куючими (особливо кваліфікуючими) ознаками цього злочину є: і вчинення вищевказаних дій у поєднанні з насильством, обманом чи погрозами, або службовою особою (ч. 2 ст. 161 КК України); вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, організованою групою осіб або які спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 161 КК України).

Учинення злочину на ґрунті релігійної ворожнечі може враховуватися судом при призначенні покарання як обставина, що його обтяжує (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України).

2. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова (ч. 3 ст. 35 Конституції України). У Законі України "Про свободу совісті та релігійні організації" закріплено, що "ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду" (ч. 2 ст. 3). У деяких державах поряд із вказаним принципом чи окремо проголошено й інший: жодна релігія не може бути державною.

Зазначимо, що інститут державної релігії існує більше ніж у 55 країнах світу, в 16 з них пануючою релігією є католицизм.

Поняття "державна релігія" й "обов'язкова релігія" не завжди є тотожними. Так, у деяких країнах наявність державної релігії не означає, що вона є обов'язковою. Виникає питання: чи порушує свободу віросповідання людини наявність у країні державної релігії? Із практики Європейського суду з прав людини випливає, що співпраця між державою і релігійними конфесіями може існувати, навіть коли вона не здійснюється відповідно до правил суворої рівності. Рівність (ст. 14 Конвенції про захист прав людини та основних свобод) повинна суворо застосовуватися до свободи, але не обов'язково до співпраці. Навіть ситуації привілейованої співпраці між державою і певною церквою у формі прихованої конфесійності держави (як у Греції) чи у формі державної церкви (як в Англії чи скандинавських країнах) не розглядалися Євросудом як такі, що суперечать релігійній свободі в тому вигляді, в якому вона захищена Конвенцією про захист прав людини та основних свобод. Важливим, на думку Суду, є те, що відносини привілейованої співпраці не призводять до жодної невинуватої шкоди свободі дій для інших груп і окремих осіб у релігійних та ідеологічних питаннях. Мета ст. 9 Європейської конвенції полягає не в тому, щоб встановити певний критерій державно-церковних відносин у державах, які є членами Ради Європи, і не в тому, щоб нав'язати примусовий секуляризм. Вона спрямована на забезпечення адекватної гарантії на свободу релігії і світогляду.

3. Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом (ч. 4 ст. 5 Закону України "Про свободу

совісті та релігійні організації”). Однак цей важливий принцип не відображений у Конституції України.

4. *Відокремлення церкви і релігійних організацій від держави* (ч. 3 ст. 35 Конституції України; ст. 5 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”). Законодавство України не виокремлює такого різновиду релігійних організацій, як церква, тому формулювання вказаного принципу необхідно уточнити. Суть цього принципу в Україні полягає в тому, що:

- держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій, сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповіднують релігію або не сповіднують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями;

- ураховує і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству;

- держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій;

- держава не фінансує діяльності будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії;

- релігійні організації не виконують державних функцій;

- релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об’єднаннями засоби масової інформації;

- релігійні організації не беруть участі в діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Однак священнослужителі мають право на участь у політичному житті на рівні з усіма громадянами;

- релігійні організації зобов’язані дотримуватися вимог чинного законодавства і правопорядку [6].

Таким чином, релігійні організації не “відокремлені” в буквальному розумінні цього слова від держави. Хоча вони взаємодіють між собою, впливають одні на одних, однак залишають за собою “автономні” сфери панування.

Тому можна стверджувати, що в системі законодавства України входить чітко сформовані положення, що визначають питання свободи віросповідання та релігійних організацій. Можна констатувати існування міжгалузевого інституту законодавства, який є основою юридичного механізму забезпечення свободи світогляду та віросповідання.

У Конституції України (ст. 35) та Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” проголошено й розкрито

зміст і структуру свободи віросповідання людини. У низці інших нормативно-правових актів визначено юридичні засоби реалізації, охорони та захисту цього права людини, а також окремих його елементів (можливостей).

У Конституції України закріплено: “Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність” (ч. 1 ст. 35). “Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров’я моральності населення або захисту прав і свобод інших людей” (ч. 2 ст. 35). “Ніхто не може бути увільнений від своїх обов’язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов’язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов’язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою” (ч. 4 ст. 35). Також у Конституції України проголошено, що “кожен має право на освіту” (ст. 52). А це також входить до змісту свободи віросповідання людини.

У Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” проголошено, що кожному громадянину в Україні гарантовано право на свободу совісті. Це право включає право мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово або з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культури, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

На основі викладеного можна зробити певні висновки:

– формулювання зазначеного права людини в Конституції України та Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” неоднакове, тому необхідно консолідувати ці два нормативно-правові акти;

– елементи свободи віросповідання конкретизовані й більш повно розкрито в зазначеному Законі України;

– відповідно до положень Конституції України елементами права свободи віросповідання є такі можливості: мати релігію або переконання; приймати релігію або переконання; змінювати релігію або переконання; сповідувати будь-яку релігію та виконувати будь-які дії, пов’язані з нею; здобувати релігійну та світську освіту; вимагати заміни виконання одного юридичного обов’язку іншим;

– ураховуючи, що під дію юридичного права підпадають лише зовнішні вияви свободи віросповідання людини, можна

стверджувати, що елементами останньої як суб'єктивного юридичного права є такі можливості: приймати релігію або інші переконання за своїм вибором; сповідувати одноособово або разом з іншими будь-яку релігію; не сповідувати жодної релігії; змінювати свої релігійні або інші переконання; здобувати релігійну та (або) світську освіту; вимагати заміни виконання окремих юридичних обов'язків іншими з мотивів релігійних чи інших переконань;

– на підставі аналізу структури свободи віросповідання як суб'єктивного юридичного права поняття цього права визначено як можливість людини приймати, змінювати релігійні або інші переконання, одноособово або спільно з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, здобувати релігійну та (або) світську освіту, а також вимагати заміни певних обов'язків перед державою на інші за мотивами релігійних чи інших переконань у випадках, визначених законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] / сост. В. И. Даль. – М., 1980.
2. Савельев В. Н. Свобода совести : історія і теорія / Савельев В. Н. – М. : Мисль, 1991.
3. Ловининов А. С. Закон СССР “О свободе совести и религиозных организациях” / А. С. Ловининов // Советское государство и право. – 1991. – № 4. – С. 11.
4. Рудинский Ф. М. Свобода совести и религий: международно-правовые акты и национальное законодательство / Ф. М. Рудинский, М. А. Шапиро // Государство и право. – 1992. – № 5. – С. 14.
5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України.
7. Про освіту : Закон України в редакції 1996 р.
8. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України в редакції 1999 р.
9. Декларації про релігійну свободу // Права людини в Україні: інформ.-аналіт. бюл. – Вип. 16. – К. ; Х., 1996.
10. Декларації про відносини церкви з нехристиянськими релігіями // Права людини в Україні : інформ.-аналіт. бюл. – Вип. 16. – К. ; Х., 1996.
11. Кримінальний кодекс України : зі змінами та допов. станом на 15 квіт. 2007 р. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 176 с.